

BROEKER

BIJDRAGEN

Uitgave van de Vereniging "Oud Broek in Waterland"

Verschijnt 1 tot 2 maal per jaar.
Wordt aan de leden gratis toe-
gezonden.
Redactieadres: Leeteinde 5^A,
1151 AJ, Broek in Waterland

Gehele of gedeeltelijke overname van
de inhoud slechts met toestemming.
Copyright © 2008 Broek in Waterland
ISSN: 1875-3876.
Nr 56 (dec. 2008)

Ditmarsch, Dominees en het Nut

Rond de naam Ditmarsch hangt een zweem van geheimzinnigheid. Hij was rijk, heel rijk zelfs, dankzij zijn huwelijk met de Broekse Trijntje Nannings Kok. Hij liet het *mooiste huis boven het IJ* bouwen. Daarachter had hij schitterende tuinen aangelegd, achter het tegenwoordige kerkhof, waar nu weer koeien grazen. We moeten het allemaal maar geloven, want het huis werd in het midden van de 19^e eeuw alweer afgebroken¹.

Dirk Ditmarsch (1759-1830) was opgeleid tot predikant. Een Duitse bezoeker, zelf dominee, zou veel later noteren dat Ditmarsch het ambt had moeten opgeven, omdat Trijntje Kok dat als voorwaarde had gesteld bij hun huwelijk². Had Trijntje iets tegen dominees of wilde ze gegarandeerd in Broek blijven wonen? Was het soms een ruil: Dirk mocht haar geld uitgeven als hij maar in Broek bleef? Is er misschien toch nog iets te merken van Ditmarsch' theologische achtergrond?

We weten ook dat Ditmarsch actief was in de dorpspolitiek. Maar hoe zat dat met zijn patriottisme in het dorpsbestuur?

Ditmarsch, tenslotte, is lang bestuurslid geweest van het Nut te Buiksloot. Waarom paste deze vereniging bij hem, of hij bij die vereniging? Allemaal vragen die aan de wieg hebben gestaan van dit stukje.

Het Nut in Waterland

Tijdens de Oranje- restauratie van 1787/8 waren vele patriotten uitgeweken naar Frankrijk. De achterblijvers hielden zich heel stil en beïden hun tijd. Een aantal van die achterblijvers vond een geestelijk onderkomen bij departementen van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen,

die na 1788 overal opschoten en binnen de kortste keren een netwerk vormden, dat zich over de hele Republiek uitspreidde. Eens per jaar kwamen afgevaardigden van alle afdelingen bijeen in Amsterdam, waar het hoofdkwartier was gevestigd, sinds het uit Edam was verjaagd op grond van al dan niet vermeende patriottische sympathieën. Het Nut was beslist geen politieke organisatie, maar streefde in culturele zin wel precies die verlichte waarden na, waar de patriotten ook voor stonden: eenheid van Nederland (het vaderland) en verbreiding van kennis. Het Nut was vernieuwend, omdat het niet alleen onder de eigen leden - meestal gezeten burgers- kennis wilde verbreiden, maar ook goed onderwijs voor alle kinderen propageerde en daarnaast streefde naar verheffing van 'eenvoudige werklieden' door middel van stichtende en nuttige boekwerkjes. Dat alles om het zedelijk peil en daarmee de economie van het vaderland naar nieuwe hoogten op te stoten. In de praktijk diende het Nut tevens als toevluchtsoord voor gefrustreerde patriotten, die zich op de cultuur stortten als alternatief voor politiek.

In Waterland was al een departement van het Nut opgericht in 1789, precies vijf jaar na het allereerste begin van de Maatschappij in Edam. Het vergaderde in Buiksloot, recht tegenover Amsterdam, de stad waar het Hoofdbestuur zetelde en waar de jaarvergaderingen werden gehouden. De Broekse patriot Klaas van Duyvenbode³ stond natuurlijk weer vooraan: hij was een van de eerste leden, enkele jaren zelfs bestuurslid, van het Waterlandse Nut. Ook uit Monnickendam hadden zich enkele leden in Buiksloot aangemeld, waaronder de zwager van Klaas van Duyvenbode, Cornelis Engel. Eén van de oprichters van het oorspronkelijke Nut te Edam, de oude doopsgezinde predikant Jan van Nieuwenhuysen, die in Monnickendam woonde, sloot zich ook aan bij het Waterlandse departement.

De Monnickendammers moesten voor elke vergadering de lange afstand naar Buiksloot afleggen totdat in Monnickendam, in 1793, een eigen departement werd opgericht⁴. Klaas van Duyvenbode maakte, met de Monnickendamse leden, de overstap van Buiksloot naar het nieuwe departement en weer is zijn aanwezigheid onmiskenbaar. Hij neemt zitting in het eerste departementsbestuur en in augustus maakt hij deel uit van de eerste Monnickendamse afvaardiging naar de jaarvergadering. Overigens is hij niet lang de enige Broeker in Monnickendam: in de 'lentemaand' van 1794 komt Anthony Kok zich erbij voegen.

Er waren volop predikanten in het Nut te vinden, dat open stond voor leden van alle Christelijke gezindten. Dat waren dus predikanten van het verlichte soort; geen orthodoxe scherpslijpers, maar aanhangers van een 'redelijk' protestantisme, wars van richtingenstrijd en fel gekant tegen bijgeloof. Bij het Nut troffen dit soort hervormde, doopsgezinde en lutherse dominees elkaar en zij konden zelfs de discussie aangaan met een hoogst-enkele pastoor. Ook Dirk Ditmarsch vertoonde er alle tekenen van, tot dit soort predikanten te behoren.

Dirk Wijnands Ditmarsch

Dirk Wijnands Ditmarsch werd in 1759 geboren in Utrecht, in de Strosteege⁵. Hij was het tweede kind van Wijnand Ditmarsch en Angenieta de Hartog. Twee jaar voor Dirk was Geertruy geboren en na hem volgden nog de kinderen Adrianus(1762), Jannetje(1765) en Wijnand (1767). Vader Wijnand was wellicht koopman of misschien bakker. Het ging hem, hoe dan ook, niet slecht: in 1761 kocht hij een huis in de Schoutenstraat, een zijstraat van de Neude. In 1774 schoof hij op en huurde een huis aan de oostzijde van de Neude zelf. Als bepaling bij die huur kwam, dat hij niet de zolder als graanopslag mocht gebruiken en dat hij de snoei van de bomen voor het huis op zich moest nemen. Op oude prenten zijn inderdaad twee bomen voor een huis aan de oostkant te zien. Op het plein *de Neude* werd korenmarkt gehouden. Boeren kwamen daarvoor met hun graan naar de stad en boden het daar te koop

aan voor bakkers en andere grootverbruikers. Omwonenden verdienden vaak wat bij door hun zolders als opslagruimte te verhuren.

De Neude met graanverkopers, gezien vanuit het noordwesten. De Neude was het decor van Dirk Ditmarsch' jeugd.

Gravure van K.F. Bendorp, naar een tekening uit 1788 van J. Bulthuis. Collectie *Het Utrechts Archief*.

In 1781 overleed Adriaan Ditmarsch, hij werd vanuit het huis aan de Neude begraven. In april 1789 volgde Geertruy. Haar begrafenis vertrok vanuit de Hooge Korenmarkt, waar de familie intussen een *kamer* had betrokken. In de tussentijd was vader Ditmarsch overleden⁶ en was Dirk getrouwd⁷ en een vermogend man geworden. Geertruy kreeg dan ook een mooie begrafenis met acht dragers. Dirk nam zijn taak als oudste zoon serieus en zorgde goed voor zijn familie, dood of levend. Na Geertruy's overlijden heeft Dirk Ditmarsch zijn moeder naar Broek in Waterland gehaald, waar zij tot haar dood in 1795 heeft gewoond. Ook haar jongste zoon Wijnand kwam naar Waterland en werd bakker in Ransdorp⁸. Het is heel voorstelbaar dat Dirk Ditmarsch de bakkerij voor hem heeft gekocht. Zus Jannetje was in 1786 getrouwd, dus die was het huis al uit, maar ook zij en haar man werden regelmatige gasten bij Dirk in Broek.

Voorlopig echter studeerde Dirk Ditmarsch eerst nog theologie in Utrecht. Hij legde het 'dominees-examen' voor de classis af op 7 juni 1786. Zijn kennis van Grieks en Hebreeuws werd toen getoetst, vervolgens zijn kennis van- en zuiverheid in de leer van de *gereformeerde* (=hervormde) kerk. Zijn bijbelkennis mocht hij bewijzen met een uitleg van Handelingen 16:31.⁹

Hij, en twee collega-studenten, slaagden voor hun examen en mochten zich vervolgens proponent noemen, aankomend dominee, onder de classis Utrecht. Proponenten probeerden zoveel mogelijk preekbeurten van diverse predikanten over te nemen, om naamsbekendheid te krijgen en ervaring op te doen.

Helaas weten we nog niets van de wijze waarop Dirk Ditmarsch het volgende jaar heeft doorgebracht. Hij leefde wel in interessante tijden: de tijd van zijn afstuderen en zijn eerste jaar als proponent vielen samen met de Bataafse Revolutie, die speciaal in Utrecht heel heftige vormen aannam. Utrecht gold als het bastion van het patriotisme. Ook de universiteit kreeg te maken met patriotse studenten en docenten. Een van de hoogleraren in de theologische faculteit was IJsbrand van Hamelsveld(1743-1812), die als predikant ooit nog in Durgerdam was begonnen. Professor Van Hamelsveld stond bekend als een felle patriot. Staande op een sneeuwbal heeft hij begin 1786 nog een menigte opgeroepen vooral door te zetten in de strijd om het stadsbestuur. Het is heel goed voorstelbaar dat Ditmarsch zich niet alleen in de collegebanken, maar ook toen onder zijn gehoor heeft bevonden. Misschien heeft hij ook –net als heel wat andere studenten en pas-afgestudeerden- de stad helpen verdedigen tegen de oprukkende Pruisen.

We weten hoe het verder ging: de Pruisen namen Utrecht in en de daarop volgende Oranje-restauratie betekende het einde van Van Hamelsvelds universitaire carrière. In 1787 kwam hij voor enige tijd terug naar Durgerdam, waar hij door zijn huwelijk vele relaties had. Tezelfdertijd spoelde een jonge proponent, genaamd Dirk Ditmarsch, aan in Broek in Waterland. Het trof dat in die dagen de Broekse predikant, Henricus Hondius, oud en vermoeid was, zodat er steeds wisselende proponenten werden aangesteld om hem bij te staan en preekbeurten over te nemen. In de herfst van 1787 was er weer een vacature en, zoals het kerkenboek vermeldt, Dirk Ditmarsch had zijn diensten al aangeboden, misschien al bij de vorige ronde in 1786. Maar het was de tijd van de Restauratie en iemand uit Utrecht, die bij Van Hamelsveld had gestudeerd, op wiens voorhoofd men met grote letters ‘patriot’ geschreven zag staan, was niet de eerste keus van de kerkenraad. Er kwam dus eerst een advertentie in de ‘Boekzaal’, een maandblad voor boekbesprekingen maar ook vol protestants nieuws. Pas toen daar niet op werd gereageerd, heeft de kerkenraad Ditmarsch, eind november 1787, als hulppredikant aangesteld. Nog geen jaar later was hij opgevolgd door een andere proponent, Willem Horst, die nog tegelijk met Ditmarsch zijn examen had afgelegd. Zelf was hij intussen getrouwd met een jeugdige en zeer rijke weduwe: Trijntje Verlaan-Kok.

Ditmarsch heeft sindsdien de kansel niet meer beklommen maar heeft het leven geleid van een rijke dilettant, geïnteresseerd in wetenschap, politiek en godsdienst, een man kortom die heel goed wist hoe je op een prettige manier veel geld kon uitgeven zonder losbandig of leeghoofdig te zijn. De dorpspolitiek maakte als vanzelfsprekend deel uit van zijn bezigheden. Een man van zijn positie en inkomen was daarvoor gewoon beschikbaar. In 1790 trad hij toe tot de vroedschap om gedurende enkele jaren mee te doen aan de stoelendans rond de baantjes in het dorpsbestuur. Door zijn opleiding en rijkdom werd hij al snel een geacht man in Broek, wat werd weerspiegeld in het tempo waarmee hij schepen en zelfs burgemeester werd.

1795

Een van de laatste beproevingen van de eens zo machtige Nederlandse Republiek was een oorlog met Frankrijk, die in 1793 begon. Naarmate de Franse troepen vorderden richting het noorden, werden er weer meer patriottische geluiden gehoord. Die mondden uit in patriots

gejuich toen in de strenge winter van 1795 de Franse troepen, versterkt met Nederlandse regimenten van uitwijkelingen, over de dichtgevroren rivieren Holland binnen kwamen trekken. Door heel vernieuwingsgezind Nederland sloeg een golf van verwachting, van hoop op een toekomst die er –hoe kon het anders- stralend mooi uit zou zien. Nu zou worden voltooid wat 10 jaar tevoren was aangevangen met de Bataafse Revolutie.

Nu was het de beurt van de Orangisten om zich muisstil te houden. Een van de Orangisten, die meenden iets te vrezen te hebben, was de gerespecteerde dorpsbestuurder Cornelis Koker(1739-1807). Als burgemeester had hij, tijdens de Oranje-restauratie, een voorname rol gespeeld bij het ontwapenen en afzetten van Klaas van Duyvenbode. Nu, in januari 1795, was hij voorzitter van het college van schepenen. Hij was een man van het grootste gewicht in Broek en hij was bang. Zo bang dat hij in de loop van 1794, toen de patriotten steeds brutaler werden en Pichegru gevaarlijk dichtbij kwam, twee politiemannen(*landsaten*) van het dorp in dienst had genomen om hem persoonlijk bescherming te bieden tegen eventueel wraakzuchtige patriotten. Toen de Fransen daadwerkelijk voor de deur stonden heeft hij, met lijfwachten en al, de wijk genomen naar Hoorn, zonder iets te zeggen tegen zijn collega's van het dorpsbestuur.¹⁰

Zo kwam het dat de vergadering van vroedschappen, die op 22 januari 1795 bijeenkwam, het zonder het gewaardeerde medelid Cornelis Koker moest stellen. Tegen een meerderheidsbesluit om nog een maandje af te wachten met zoeken naar een vervanger, tekenden drie van de aanwezigen direct bezwaar aan. Dat waren Baltus Bakker, Dirk Ditmarsch en Jan de Groot. Zij lieten daarmee weten krachtige voorstanders te zijn van een nieuw regime en de verstokte Orangisten liever vandaag dan morgen door frisse nieuwkomers te vervangen. Baltus Bakker stelde ook voor om onmiddellijk een vrijheidsboom, symbool van de nieuwe politiek, te plaatsen voor rekening van de dorpskas. Dat werd prompt met algemene stemmen aangenomen, evenals het voorstel niet op dorpen uit de omgeving, of op Monnickendam te wachten met het uitsteken van de nationale vlag: die moest direct al van de toren kunnen wapperen. Behalve de afwezigheid van Koker is er niets in deze vergadering dat wijst op onwil of weerstand: de dorpsbestuurders aanvaardden de nieuwe politieke realiteit zonder morren. Hun houding was zelfs zeer voortvarend te noemen.

Jan de Groot, Baltus Bakker en Dirk Ditmarsch, de drie enthousiastelingen van de vroedschap, behoorden tot de rijkste mannen uit het dorp. Zij waren voor hun inkomsten niet van dorpsgenoten afhankelijk en hoefden zich door niemand de wet te laten voorschrijven. Zij konden zich permitteren voorop te lopen bij de vernieuwingen. Zij zouden gedurende korte tijd veel met elkaar te maken krijgen in de jaren van de Bataafse Republiek. Hun wegen zouden zich echter al snel weer scheiden: Jan de Groot, die in september 1795 dorpssecretaris werd, overleed in 1801. Ditmarsch bleef nog lang volharden bij de nieuwe politiek, ook toen de richtlijnen uit Den Haag steeds verder gingen, maar Baltus Bakker trok zich -toen het eerste enthousiasme was geluwd- geleidelijk aan terug op zijn taak als Hoogheemraad van Waterland.

Maar eerst was Baltus nog volop betrokken bij al het nieuwe: het duurde niet lang of ook hij vond zijn weg naar het Nut. Op 11 maart 1795 worden de Broekers Baltus Bakker en Jacobus Camus, de kastelein van De Zwaan, genoteerd als nieuwe leden van het Nut te Monnickendam. Het Monnickendamse departement zou dat jaar flink groeien. Uit Broek laten zich ook nog Cornelis Mars, Anthony de Bal(zwager van Camus) en Jan Baltusz Bakker bijschrijven. Later volgen nog Jan de Groot, Jacob Verhaal, Klaas Bakker (een broer van Baltus) en Klaas Harmensz Bakker (een neef). De Broekse leden van het Nut te

Monnickendam vormden een stevig contingent. De afvaardiging van Monnickendam naar de jaarvergadering van 1798 bestond zelfs uit twee Broekers, Jan de Groot en Baltus Bakker, en slechts één Monnickendammer, Dirk Mars.

Nieuwe dorpspolitiek

De nieuwe tijd bracht verkiezingen. Voor het eerst op 31 januari 1795, als de hele vroedschap afstand doet van haar positie en de ‘macht’ legt waar die hoort: in de schoot van de bevolking. Die bevolking moest nu zelf maar haar vertegenwoordigers aanwijzen. Het is niet bekend hoeveel Broekers bij die bijeenkomst in de kerk daadwerkelijk hebben gestemd, de uitkomst is wel duidelijk. Onder de acht gekozen representanten was er maar één echte nieuwkomer: Jurriaan Munnich, de chirurgijn. Nieuw, maar niet verrassend, was Cornelis Koker junior, zoon van de gevluchte burgemeester maar desondanks -politiek gezien- een middenfiguur. Hij was namelijk getrouwd met een dochter van Baltus Bakker. Er werden twee uitgesproken patriotten gekozen: Ditmarsch en De Groot, de overigen waren politiek gezien van het rustige soort.¹¹ De leden van de oude vroedschap bleven intussen -provisieel- hun bestuursposten bezetten, totdat in mei nieuwe bestuurders gekozen zouden worden. Alleen de schepensbank werd vervangen. De nieuwkomer Jurriaan Munnich en Klaas van Duyvenbode, weer terug na zijn afzetting van 1788, kregen er zitting in.

Gematigdheid, doelmatigheid, rust en vrede zijn de woorden die het meest van toepassing zijn op het beleid in deze fase. Dorpsbelangen gingen voor wat voor ideologie dan ook. Een van de eerste daden van het provisieel bestuur was ervoor te zorgen dat de inkwartiering in Broek tot een minimum beperkt bleef. Er dreigde een Franse troepenmacht van 350 man te komen! Nog op 31 januari meldde zich bovendien de kwartiermaker van een regiment Nederlandse militairen, die ook onderdak zochten, en wel op diezelfde dag. Die avond werden er twee compagnieën (80 man) bij Broekse families ondergebracht. Twee andere trokken door naar Monnickendam. Kapitein C.S. van Heemstra van Scheltinga, die natuurlijk Broek liever voor zijn eigen manschappen hield dan het te moeten afstaan aan Franse troepen, beloofde de volgende dag mee te zullen gaan om in Amsterdam de kwestie aan de Franse generaal Salme voor te leggen. Dit was een hele geruststelling voor de Broekers, want kapitein Heemstra beheerste de Franse taal. De missie liep goed af: de generaal stemde er vriendelijk mee in dat alleen de 80 Nederlandse manschappen in Broek ingekwartierd zouden blijven. Dat werd evengoed een last die steeds zwaarder ging drukken op de huishoudens in het dorp.

Al snel werd het dorpsbestuur geconfronteerd met een aanzwellende stroom directieven en missiven uit Den Haag, variërend van de Rechten van de Mens en de Burger - ogenblikkelijk in Broek afgekondigd- via het uitschrijven van weer nieuwe verkiezingen –braaf uitgevoerd- tot het opleggen van steeds zwaardere heffingen – moeizaam opgebracht. Veel was nieuw maar lang niet alles stemde vrolijk.

Van het begin af aan was er natuurlijk al weerstand geweest van Oranje-gezinde zijde. Jan Pronk bijvoorbeeld, een van de twee lijfwachten van Cornelis Koker, zou gezegd hebben op het moment dat de twee compagnieën terugkeerden in het dorp na een korte afwezigheid: *Daar heb je die lui weer en je zou toch denken dat ze zouden wegblijven met al die Kezen hier.*

Kezen was het scheldwoord voor patriotten. Hij schamperde dus vanuit van de onterechte veronderstelling, dat patriotse steden en dorpen gevrijwaard zouden blijven van inkwartiering. De politieke tegenstelling kleurde gedurende enkele jaren vrijwel alle verhoudingen in het dorp. Zeker ook binnen de kerk. Een mooi voorbeeld is de ouderlingenverkiezing van 1795. De opvolger van dominee Hondius, Benjamin Haverkamp - in 1789 nog feestelijk

binnengehaald gedurende de hoogtijdagen van de Oranje Restauratie - was geen liefhebber van de nieuwe politiek. Vermoedelijk heeft hij in afwijzende bewoordingen gepreekt toen de Fransen aan de deur rammelden. Hij was in elk geval een van de dominees, die lang hebben geweigerd de eed op het nieuwe bestel af te leggen. Jan de Groot, overtuigd patriot als hij was, heeft dus, toen hij in januari 1795 te horen kreeg dat hij tot ouderling was gekozen, direct geweigerd die benoeming aan te nemen. Daar zou maar ruzie van komen, was zijn argument. Dat werd geaccepteerd, want ruzie in de kerkenraad was niet iets waar dominee op zat te wachten. Toen Dirk Ditmarsch, ook verkozen, hiervan hoorde kreeg hij spijt dat hij al *ja* had gezegd en hij kondigde aan alsnog te willen weigeren. Dat werd niet zonder meer geaccepteerd. Er stond vanoudsher een stevige boete op dorpelingen die weigerden ambten te vervullen. Na drie dagen bedenktijd had Ditmarsch zijn argument klaar: hij was toch al van plan geweest deze gemeente te verlaten en dat ging hij nu doen. Of hij maar een attestatie kon krijgen.

Gabriel Rijk, Ditmarsch' keus

Waar ging Ditmarsch, dominee zonder gemeente, dan ter kerke? Dit werd een heel gerichte keuze, die ons veel kan zeggen over de persoon Ditmarsch. Hij kon tenslotte overal naartoe, hij had een prachtig koetshuis met paarden en rijtuigen, hij was mobiel genoeg. Hij kon naar Monnickendam of naar welk dorp in de omgeving dan ook. Hij koos- zelf een gestudeerd predikant en dus met kennis van zaken- een man naar zijn hart. Het werd de patriottisch ingestelde predikant Gabriel Rijk(1763-1812(?)) te Nieuwendam.

Omdat deze keuze zo veelzeggend is moeten we Gabriel Rijk maar eens beter bekijken. Gabriel Rijk was geboren in 1763 in Amsterdam als zoon van een handelaar in edelstenen. Hij kwam dus uit de welvarende bovenlaag van de stedelijke middenstand. Net als Dirk Ditmarsch heeft hij in Utrecht gestudeerd en was in 1789, na een post te Renswoude, naar Nieuwendam beroepen. Zijn preken bij de komst van de Fransen waren juichend. Er zijn verschillende voordrachten en andere teksten van hem gedrukt waaruit dat blijkt. In de Universiteitsbibliotheek van Amsterdam bijvoorbeeld is een gedrukte versie van de gezangen bewaard, die hij speciaal voor een dankdienst op 21 Juni 1795 schreef.¹² In soepele, directe stijl schreef hij zijn *zangen van het dankbaar Vaderland, gered door 's Heeren hand*, waarin strofen voorkomen als:

*De schrik hebt g'uit ons hart verdreven,
Daar moord en plund'ring vloodt!
De Vrijheid hebt g'aan ons gegeven,
Wat weldaad is zoo groot?
't Verbond dat met de braave Franken,
Ons meer dan ooit vereend!
Dat hebben w'Uw bestuur te danken,
God die ons hulp verleend!*

Zijn politieke keuze was dus duidelijk voor iedereen.

Vrij snel na zijn aankomst in Nieuwendam was Gabriel Rijk lid geworden van het Waterlandse departement van het Nut. Hij was bevriend met belangrijke figuren in het hoofdbestuur van het Nut, zoals de procureur van Amsterdam M.C. van Hall, een oud studiegenoot. Voor de hoofdvergadering van dat Nut schreef Rijk in 1802 nog gezangen die tussen de lezingen en voordrachten door gezongen konden worden. Ook een paar lezingen die hij hield voor *Felix Meritis* zijn bewaard.¹³ In een daarvan spreekt hij over verdraagzaamheid,

waarmee hij speciaal religieuze tolerantie bedoelde. Een belangrijk argument voor verdraagzaamheid was de welvaart, die de tolerantie zou volgen, waarvoor hij verschillende historische voorbeelden gaf. Het is grappig te zien hoe vaak morele standpunten verdedigd werden met een verwijzing naar een materiële beloning.

Op de Nutsvergaderingen in Buiksloot trof Gabriel Rijk verschillende andere predikanten uit de omgeving zoals G.J. van Dijk die in Buiksloot stond, Jacques Hovy uit Durgerdam, en de dominee van Oostzaan. Bijzonder is dat IJsbrand van Hamelsveld, de voormalige predikant uit Durgerdam en gewezen hoogleraar in de theologie te Utrecht, ook lid was van dit departement. Vaak zal hij niet aanwezig zijn geweest, want in 1796 werd hij gekozen in de Nationale Vergadering in Den Haag.

In Gabriel Rijk kunnen we de predikant zien, die Ditmarsch zelf had willen worden. Verlicht, tolerant en patriot. Het kon niet lang uitblijven of Dirk Ditmarsch zou ook lid worden van het Nut te Buiksloot, dat gezelschap waar zoveel dominees deel van uitmaakten, die tevens hele of halve patriotten waren. Dirk Ditmarsch en zijn vrouw Trijntje Kok waren al sinds 1793 donateurs geweest en woonden waarschijnlijk incidenteel een Nutsavond bij. Maar in 1797 werd Ditmarsch effectief lid en het jaar daarop al bestuurslid, naast Gabriel Rijk. Hij zou vele jaren bestuurslid van het Waterlandse Nut blijven. Een enkele keer vinden we Ditmarsch ook terug bij de Waterlandse afvaardiging naar de landelijke bijeenkomst te Amsterdam. Tot zijn dood in 1830 is hij trouw lid gebleven.

De kerk te Nieuwendam is Ditmarsch niet trouw gebleven. November 1801 liet hij zich weer in Broek inschrijven. Er is reden aan te nemen dat Ditmarsch uiteindelijk diep teleurgesteld is in Rijk. Gabriel Rijk vertrok september 1802 naar een gemeente in Rio Demerary (Guinee), ver van alles en iedereen. Waarom deed deze succesvolle predikant, die zich in Amsterdamse society-kringen bewoog, zoiets drastisch? De reden kunnen we vermoeden als we weten dat in de Rooms-katholieke kerk *de Posthoorn* in Amsterdam op 2 mei 1802 een onwettig kind *Gabriel* werd gedoopt, waarvan de moeder meldde dat het de zoon was van Gabriel Rijk. Al eerder moet het schandaal uitgebroken zijn, want de Nieuwendamse kerkenraad vergaderde al niet meer in de herfst van 1801. Ook avondmaal en nieuwe kerkenraadsverkiezingen werden opgeschort. De classis Edam heeft dus gedaan wat zij nodig achtte: een beroep naar Zuid-Amerika georganiseerd voor deze 'gevallen' dominee.

Wat deed Ditmarsch intussen bij het Nut? Uitgerekend van het departement Waterland zijn de notulen van de jaren tot 1826 verloren gegaan. Maar uit wat in de andere departementen gebruikelijk was, en uit de verslagen van de Algemene Vergaderingen, kunnen we heel wat afleiden¹⁴. In de eerste plaats was het Nut van Waterland erg actief in de zorg voor goed lesmateriaal. De nieuwe politieke omstandigheden boden de gelegenheid plannen omtrent de onderwijsverbetering uit te voeren. Dat merkten ook de bestuurders van Broek. Op 16 mei 1795 meldt Baltus Bakker, president van de tweede vergadering van dorps-representanten, dat hij bericht heeft ontvangen van het Departement Waterland van het Nut, aangaande het schoolwezen. Het Nut beveelt nieuwe schoolboekjes aan en de vergadering besluit Jan Knap, de schoolmeester, daarover te polsen. Jan Knap verklaart dat hij - zoveel als mogelijk - de nieuwe boekjes wil gebruiken, en zo wordt afgesproken. Het Nut laat daarop ook nog een reeks schoolplaten ontwerpen, omdat aanschouwelijk onderwijs zo effectief bevonden werd.

Daarnaast verzorgden de leden van het departement steeds voordrachten voor elkaar op de fameuze Nutsvergaderingen. Bestuursleden hadden wat die voordrachten betreft een zwaardere verantwoordelijkheid dan gewone leden. Zo'n verhaal kon gaan over moraal en theologie, over economie maar ook over interessante natuurkundige ontdekkingen. In

Monnickendam deed dominee Ten Ham bijvoorbeeld proeven met een luchtpomp, notaris Age Volkerse demonstreerde een galvaniseermachine (*waarmee je lucht kon laten ontbranden*), anderen toonden weer andere apparaten waarmee je elektriciteit kunt opwekken. Niet anders zal het zijn toegegaan in het departement Waterland. In de inventaris van Dirk Ditmarsch' prachtige huis aan het Roomeinde bevond zich een aantal van dit soort demonstratiemodellen voor natuurkundige verschijnselen. Hij bezat een luchtpomp met klok (stolp die vacuum kon worden gezogen) een elektriseermachine voor *galvanismus* en 'andere elektrische toestellen'. Voorts een brandspiegel met verschillende glazen. Bovendien een telescoop en een microscoop, zowel de sterren als de kleinste diertjes genoten Ditmarsch' belangstelling.

Hij zal ze natuurlijk op lange winteravonden in huiselijke kring hebben gedemonstreerd, maar heeft ze -mogen we rustig aannemen- ook gebruikt om zijn medeleden van het Nut op nuttige wijze bezig te houden. Misschien heeft hij zelfs over de levende natuur gesproken. Hij had een levendige belangstelling voor planten en bezat een uitgave van Linnaeus' classificatie van het plantenrijk. Maar met theologische overpeinzingen zal hij zeker ook verschillende avonden hebben gevuld. Kon hij toch nog een beetje preken.

Ruzie

Naarmate het nieuwe bestel langer bestond, of liever gezegd, naarmate duidelijker werd dat Nederland onherroepelijk aan Frankrijk zat vastgeklonken, en naarmate de Franse aanwezigheid steeds drukkender werd, doofde het enthousiasme voor de nieuwe politieke verhoudingen. Alleen de serieuze voorstanders bleven hun best doen, hoewel zelfs Ditmarsch zich tenslotte uit de dorpspolitiek terugtrok en uiteindelijk zelfs protesteerde toen zijn neef Pieter Muller, de zoon van Jannetje, werd opgeroepen om te gaan dienen in de *Garde d'Honneur*, een regiment waar alleen de zonen van de allerrijkste families zich bij mochten aansluiten.¹⁵ Het was als onderscheiding bedoeld, maar de *Garde* was daarmee nog niet aantrekkelijk voor de Hollandse heren. De kinderloze Dirk Ditmarsch was natuurlijk ook gewoon bang, dat deze neef op het een of andere slagveld zou omkomen. Neef zelf betoonde zich ook onwillig en werd, met een paar andere opstandige rekruten, naar de strafafdeling in Metz overgebracht.

In de jaren van inlijving bij het Franse rijk liep het aantal leden van het Nut, geassocieerd als het was met het patriottisme en daarmee de Fransen, drastisch terug; het departement Monnickendam sloot in 1812 zelfs helemaal zijn deuren, maar die tijd moet hier buiten beschouwing blijven.

In 1798 wist niemand nog van inlijving en bestond er nog wel enige hoop dat de Nationale Vergadering nog met een fraaie constitutie voor de eigen Bataafse Republiek zou kunnen komen. Het gebakkelei over de nieuwe constitutie echter duurde toen al wel drie jaar. Radicale Unitariërs hebben toen in januari '98 in Den Haag een coup gepleegd, door de gematigder afgevaardigden een poosje gevangen te zetten, om zodoende hun eigen plannen voor de nieuwe constitutie ongehinderd door te kunnen drukken. Misschien is dat de reden geweest dat Baltus Bakkers patriottisme bekoelde, misschien speelden er heel andere zaken. Vast staat dat hij steeds minder trouw in de vergaderingen van burger-representanten verscheen. Ditmarsch beschuldigde hem er openlijk van in maart 1798 de nationale vlag zoek te hebben gemaakt. Bakker leek het zich allemaal niet zo aan te trekken. De verwijdering werd compleet toen in de herfst van 1799 de Engelsen en Russen binnenvielen in Noord Holland en de Oranjeklanten al begonnen te juichen. En, zoals Cornelis Koker in 1795 liever niet thuis had afgewacht wat er zou gebeuren toen de patriotten terugkwamen, zo vertrok nu Baltus Bakker iedere avond steeds naar Amsterdam, om de volgende ochtend pas weer terug te

keren, als de kust veilig bleek. Hier had Dirk Ditmarsch niets dan minachting voor. Dominee Ditmarsch hield niet van louwen.

Maar was het niet logisch dat Baltus Bakker, zoon van een Broekse familie, weduwnaar van een Broekse vrouw en schoonvader van -alweer- Broekers, altijd op een gematigder standpunt uit zou komen dan de buitenstaander, die Dirk Ditmarsch toch eigenlijk bleef? In deze tijd kon je in het kleine kringetje van de dorpspolitiek een radicaal standpunt toch niet tot in uiterste consequentie doordrijven, als je tenminste wilde blijven meedoen in het gezelschapsleven. Aan de andere kant lijkt het wel een bewuste keus van de nieuwkomer Ditmarsch, om op enige afstand van het dorpsleven te blijven. Het valt toch op: gingen de Broekers naar het Nut in Monnickendam, hij ging naar Buiksloot. Zouden geboren Broekers niet gauw ergens anders ter kerke gaan, hij liep, bij het eerste het beste geschil, naar een andere dominee. Ditmarsch, toch altijd een beetje stedeling gebleven.

Dit werpt de vraag op hoe Trijntje Kok haar leven inkleedde, tussen Broek en haar man. Het heeft er alles van dat ze heel goed in staat was haar eigen keuzes te maken. Ze ging bijvoorbeeld niet mee naar de kerk in Nieuwendam, maar wel naar het Nut. Ze trok veel op met Dirks familie, maar die moest wel naar Waterland komen. Trijntje wist heel goed wat ze wilde én zij wist van geven en nemen.

Wetenschap, huis en tuin

Toen Ditmarsch zich uit de actieve politiek terugtrok stortte hij zich op de bouw van zijn fraaie nieuwe landhuis en de aanleg van de tuin. Ook daarin betoonde hij zich een man van de nieuwe tijd. Hij bracht voorbeelden van de eigentijdse smaak het dorp binnen met zijn uitgestrekte landschapstuin. Veel meer à la mode dan de nieuwe tuin van Klaas Bakker, waar nog van die rare figuren in stonden.¹⁶

In dat huis ontving hij zijn eigen mensen. In de eerste plaats familieleden. Zijn zuster Jannetje, die met de Utrechtse Jacob Dirk Muller was getrouwd, kwam regelmatig over de vloer. De Mullers zouden zich geleidelijk aan in Broek vestigen.¹⁷ Ook broer Wijnand is regelmatig met zijn vrouw Kaatje Thijssen uit Ransdorp overgekomen.¹⁸

Natuurlijk nodigde hij ook vrienden en kennissen bij zich thuis en een enkele reiziger, die zich kon aanbevelen. Die kregen dan huis en tuin te zien.

Interessant is de manier waarop het specifiek Broekse bij Ditmarsch thuis werd behandeld. De Broeker meubels, die Trijntje ongetwijfeld had meegebracht in het huwelijk, werden in een aparte kamer gezet, die de Broeker kamer ging heten. Natuurlijk was het een hoogopgeleid man als Ditmarsch niet ontgaan, dat er onder zijn ontwikkelde landgenoten volkskundige belangstelling bestond voor wat we nu het Broeks cultuureigen zouden noemen. De voorwerpen die daarbij hoorden, behandelde hij alsof ze in een stijkamer in een museum stonden. Folklorisering van het Broekse, terwijl hij er middenin woonde. Misschien liet hij bezoekers die kamer zien zoals hij ze zijn collectie bijzondere planten toonde of zijn natuurkundige instrumenten demonstreerde. Of andere Broekers die relativerende afstand ten aanzien van hun interieur toen ook al konden opbrengen is voorlopig nog een vraag.

Ditmarsch had een bibliotheekje in huis waar hij zijn Linnaeus bewaarde. Daarnaast bezat hij Buffons *Histoire naturelle, générale et particulière* en een *Natuurlijke Historie* van Martinet. Natuurlijk waren er ook diverse publicaties van Het Nut te vinden. Uit de verzameling spreekt een brede belangstelling. Hoewel er geen boeken over fysica aanwezig waren had hij wel de instrumenten. Ditmarsch' overige boeken waren literair (hij bezat bundels van de belangrijkste eigentijdse dichters) of historisch (zowel werken van vroegere historici als boeken uit zijn eigen tijd). De keuze van de dominee spreekt uit de aanwezigheid van

godsdienstige en zedekundige publicaties. Hij is op het gebied van de godsdienst altijd goed op de hoogte gebleven, hij bezat zelfs de nieuwe bijbelvertaling van Van der Palm, die in 1830, het jaar van zijn dood verscheen.

Als besluit is het aardig er even bij stil te staan, dat Ditmarsch zich in 1804 ook heeft aangemeld bij die andere maatschappij, die de verbreiding van nuttige kennis en Verlichting nastreefde: *Felix Meritis* te Amsterdam. Hij zal er niet alleen voor de muziekavondjes heen zijn getogen, hij stelde zich vast ook op de hoogte, van wat in de verschillende afdelingen aan literatuur, schilderkunst en fysica werd bedreven. Ook van dat gezelschap is hij lang lid gebleven. *Ditmarsen, V.D.M. (Dirk Wijnands)* staat er in verschillende ledenlijsten gedrukt. V.D.M. betekent Verbi Divini Minister, bedienaar van Gods woord. Het vermelden van zijn titel had natuurlijk de functie te laten weten, dat hier een gestudeerd man zat. Toch zegt het vertoon van die titel ook wel iets over de persoon Ditmarsch: met al zijn rijkdommen, mondaine smaak en uitgavepatroon, is hij toch vooral een verlicht dominee zonder kansel gebleven.

Frouke Wieringa

---

¹ Zie: A.P.Bruigom, 'Het schoonste gebouw benoorden het IJ', Broeker Bijdragen 14(1977), J.W.Niemeijer, *Het interieur van 'Ditmarsch' huis*, Broeker Bijdragen 15(1978), A.P.Bruigom, *Nog eens het huis Ditmarsch*, Broeker Bijdragen 17(1978) pp109-111.

² Th.Fliedner, *Collektenreise nach Holland und England*, Essen 1831, p 117. Geciteerd bij: Bruigom 1977, op.cit. Fliedner bezocht Broek in 1823. Zie hiervoor: J.W.Niemeijer, *Reisnotities uit 1823 door een Duitse predikant*, Broeker Bijdragen 52(dec 2006)

³ Zie: Frouke Wieringa, *Klaas van Duyvenbode, een Broekse patriot*, Broeker Bijdragen 54(2007).

⁴ De notulen van het Departement Monnickendam worden door de Vereniging Oud Monnickendam bewaard in de Speeltoren, waar ik ze heb mogen inzien, waarvoor dank.

⁵ Er woonden twee gezinnen met de naam Ditmarsch in de Strosteeg, vermoedelijk was Jan Ditmarsch familie van Wijnand. Waarschijnlijk zijn de Ditmarschen oorspronkelijk uit Duitsland afkomstig, uit Ditmarsen. Aan het einde van de 18^e eeuw wonen er verschillende families van deze naam(in alle varianten) in Utrecht.

Wijnand was in tweede echt met Angenieta gehuwd. Uit het eerste huwelijk (met Dirkje Pothoven, overl 1756) waren drie kinderen geboren, die vermoedelijk niet hebben overleefd.

⁶ Wijnand Ditmarsch overleed voor september 1784, want toen werd het huis aan de Neude aan een andere huurder verhuurd.

⁷ Dirk Ditmarschen Trijntje Kok gingen 7-9-1788 in Utrecht in ondertrouw en kregen een kerkelijke acte mee. In Broek huwden zij voor het gerecht op 28-9-1788.

⁸ Wijnand Ditmarsch was een van de twee patriotten in Ransdorp. Zie hiervoor: Tom Nieuwenhuis, *Keeshonden en Prinsmannen. Durgerdam, Ransdorp en Holisloot 1780-1813* Amsterdam, 1986

⁹ Utrechts Archief, Archief van de classis Utrecht, notulen, toegangsnr 24-1, inv 12.

¹⁰ Alg Rijksarchief, Rijksarchief in Zuid-Holland, Provisionele representanten 1795-1796, nr 301.

¹¹ De overige verkozenen waren: Jacob Ros, Gerrit de Ruyter, Cornelis Dekker en Harmen Bakker. Zes weken later werden nieuwe representanten *benoemd* door de eerste, gekozen representanten. Die benoeming viel al patriottischer uit: Baltus Bakker, Claas Voogt, Daniel Eliasz Bertrand, Witse van Zijp, Jan de Groot, Dirk Ditmarsch, Klaas van Duyvenbode en de nieuwkomer Wijnand Kennedy.

¹² G.Rijk, *Gezangen tot gebruik bij de Dankstond te Nieuwendam, gehouden den 21sten van zomermaand des jaars. S.L., 1795*

¹³ G.Rijk, *Zangen bij het openen van de algemene vergadering der Bataafse Maatschappij: tot Nut van 't Algemeen, op dinsdag den 10den van oogstmaand 1802*, Amsterdam (bij C. de Vries, : H. van Munster : en J. van der Heij) 1802

G.Rijk, *De onverdraagzaamheid beschouwd als een vloek voor het menschedom*, Amsterdam, 1797.

---

¹⁴ Stadsarchief Amsterdam, Archief van de Maatschappij tot Nut van het Algemeen, toegangsnummer 211, verslagen van de jaarvergaderingen inv nrs 1132, 1133 en 1146.

¹⁵ *Noordholland in het Franse archief*, In: Westfriese Families 8(1967) nr 1, (tegenwoordig op het net gepubliceerd) Hierin is een lijst gepubliceerd van de hoogst aangeslagenen in de belasting in Noord-Holland, samen methun geboortedatum en het aantal zonen. Kennelijk als inventarisatie voor de conscriptie voor de Garde d'Honneur bedoeld. In Broek waren er vijf belastingbetalers die tot deze hoge categorie hoorden. Dirk Ditmarsch hoorde erbij maar was niet de hoogst aangeslagene. Dat was Jan Baltusz Bakker, gevolgd door zijn vader.

¹⁶ Christian Bertram, *Curieus! De Hollandse tuin door vreemde ogen*, Haarlem(stichting provinciale atlas Noord-Holland)2000

¹⁷ Dirk Jacobus Muller(1767-1835) huwde in 1786 Jannetje Ditmarsch(1765-)Hun zoon, Pieter Jacob Dirksz Muller(Utrecht 1786-Broek in Waterland 1833) huwde in 1808 Hillegond Boudewijns Bakker(1789-1859) Dirk Muller verbleef bijvoorbeeld in de winter van 1795 in Broek, 'voor zijn genoegen en bewinterd'

¹⁸ Wijnand Ditmarsch kwam regelmatig over uit Ransdorp. *Toevallig*, zoals het doopboek vermeldt, beviel echtgenote Kaatje Thijsen bij een van die bezoeken, van een zoon Dirk, die in Broek is gedoopt. Trijntje Kok was getuige. Een jaar later kregen ze nog een zoon, Pieter, in Ransdorp. Een kind(misschien twee) van Wijnand werd in Ransdorp begraven. Het is de familie niet goed gegaan in Ransdorp. In 1797 schreven Kaatje en Wijnand zich in bij de kerk van Broek. Kaatje overleed kort daarop in Broek. Wijnand is nog met Dirk Ditmarsch gaan stemmen in de winter van 1798, kort daarna is hij teruggekeerd naar Utrecht. Waarschijnlijk jong overleden.